

נסים אליקים

פיוטים קדמונים כמקור פרשני לפירושי רש"י על התנ"ך

בין שאר מקורותיו של רש"י שבהם נעזר בפירושו על התנ"ך היו גם פיוטים של פייטנים שקדמו לו.

אזכורי פיוטים ופייטנים בפירושו למקרא מצאנו ב-23 מקומות: מפיוטי ר' אלעזר הקליר¹ ב-11 דבורי מתחיל²; מפיוטי ר' שלמה הבבלי³ ב-2 דיבורי מתחיל⁴; פיוטים בשם "הפייטן"/"הפייטן"⁵ ב-9 דיבורי מתחיל⁶; ופעם אחת מאזהרות רס"ג.⁷ בפירושו לתלמוד הבבלי רש"י נעזר בעוד כמה מפיוטיהם של פייטנים אחרים.⁸

- 1 ר' אלעזר הקליר או אלעזר בירבי קליר (המאה השישית-המאה השביעית) היה פייטן ארץ ישראלי מן התקופה הביזנטית. חיבר פיוטים רבים שחלקם נכנסו למחזורי התפילה של יהודי אשכנז, צרפת, איטליה ויוון.
 - 2 מלכים ב יא, ב; ישעיהו כד, כב; יחזקאל מח, א; זכריה ה, יא; תהלים קכא, א; איוב כד, ו; דניאל ח, יד; דניאל י, יב; דברי הימים ב כ, א; שם כב, יא; שם לה, כב.
 - 3 ר' שלמה הבבלי, מבין ראשוני המשוררים באיטליה. פעל שם במאה העשירית, והיה מורם של כל בני מרכז אירופה בפיוט. נמצאו שלושים ושלושה מפיוטיו. ראו י' דוידסון, אוצר השירה והפיוט, חלק ד, ניו-יורק 1924, עמ' 470.
 - 4 שמות כו, טו; שיר השירים ד, י.
 - 5 אין התואר "פייטן" או "פייטן" מכוון לפייטן מסוים, אך לרוב הוא מתכוון לר' אלעזר הקליר, כפי שיפורט להלן במאמר.
 - 6 בראשית ל, כב; יחזקאל כא, יח; שם מב, כ; שם מג, ג; תהלים מב, ה; איכה א, ו; שם ג, כ; דברי הימים א כה, ג; שם כח, ט.
 - 7 שמות כד, יב. רס"ג (882-942) היה מגאוני בבל, ראש ישיבת סורא, פרשן מקרא, פילוסוף, בלשן ופייטן.
 - 8 בבלי, סוכה לח ע"ב, ד"ה הוא אומר ברוך הבא – רב יהודאי גאון; ביצה לג ע"א ד"ה מן המים – אחד מגאוני לומברדיא"ה; בבא מציעא סט ע"ב ד"ה מפריז על שדהו – רבנו משולם; יומא סז ע"א ד"ה שבעה ומחצה ריס לכל מיל – ר' אלעזר קליר. יהודאי גאון – ראש ישיבת סורא (757-761), מחשובי תקופת הגאונים, בעל "הלכות פסוקות".
- אחד מגאוני לומברדיא"ה – הכוונה לר' קלונימוס ב"ר משה מהעיר לוקה באיטליה הצפונית (תחילת המאה השמינית).
 רבנו משולם בן קלונימוס (סוף המאה העשירית) – מהעיר לוקה ממחוז לומברדיה שבצפון איטליה או במגנצא שבגרמניה. פוסק בן תקופת הגאונים, פרשן המשנה ופייטן.

"הפייט"/"הפייטן" – מי הוא?

- כאמור, בתשעה דיבורי מתחיל ברש"י על המקרא צוטטו פיוטים משמו של "הפייט". האם הכוונה לפייטן מסוים? נראה כי התשובה היא שלילית. נכון אמנם שמתוך תשעת המקומות בשבעה מהם הכוונה לר' אלעזר הקליר:
- א. בראשית ל, כב: "הוא שייסד הפייט: 'האדמון כב ט שלא חלה...'". מתוך קרובה ליום א' של ראש השנה, שחרית, הפותחת: "אדון חוג" ושייכת לר' אלעזר הקליר.⁹
- ב. יחזקאל מב, כ: "ועל כן אמר הפייט: ל"ו כמו שהיתה מתכפלת". מתוך קרובה ליום טוב של סוכות: "אוי סוכת דוד הנופלת/ תקים, לבל תהיה עוד משופלת/ במידותיה נוסבת ומכופלת/ שלשים ושהה כמו שהיתה מתכפלת".¹⁰
- ג. יחזקאל מג, ג: "וכמראה המראה [...] וזה שייסד הפייט: 'מחזות המצוחצחות בתשע מחזות'". מתוך: "מצוה גוררת מצוות" שבא כהמשך לפייט: "ארחץ בנקיון כפות". מתוך מחזור ספרד לחג הסוכות, תפילה לש"ץ בקול.¹¹
- ד. תהלים מב, ה: "אדדם [...] ועל ככה יסד הפייט: 'עוצם המון חוגג'". מתוך קרובה לפרשת שקלים: "אז מאז צמות".¹²
- ה. איכה ג, כ: "זכור תזכור [...] ומכאן יסד הפייט: 'בזאת ידעתי כי יש לך לזכור, אבל תשלח עלי נפשי עד שתזכור' מתוך הקרובה: "אזכיר סלה זכרון מעשים", קרובה לפרשת זכור שהמשכה "אץ קוצץ בן קוצץ".¹³
- ו. דברי הימים א כח, ט: "בלב שלם [...] וכן יסד הפייט: 'שני לבבות לך כאחד לאחד'". מתוך קדושתא דמוסף של יום א' דראש השנה שתחילתה: "ועמד תלואים בתשובה להתיחד" שזהו חלק שמיני מן הקרובה: "אפד מאז לשפוט היום" בסי' תשר"ק לקליר.¹⁴

9 ראו י' דוידסון, אוצר השירה והפיוט (לעיל הערה 3), חלק א, וכן בחלק ד, עמ' 367. קרובה זו מנויה בין 153 פיוטי הקליר.

10 דוידסון, א, בפיוט "ארחץ בנקיון כפות".

11 דוידסון, א, עמ' 263.

12 דוידסון, ד, 367.

13 שם.

14 שם.

- ז. דברי הימים א כה, ג: "ומתתיהו ששה [...] זהו שישד הפייטן: ירשום מבטן להפקד במשמרת הקודשי" מתוך קדושת יוצר לפרשת שקלים: "אומן בשמעו" של ר' אליעזר הקליר ואקרוסטיכון שמו בקרובה זו.¹⁵
- שני הציטוטים האחרים שהובאו בשם הפייט הם מפייטנים אחרים:
- ח. איכה א, ו: "לפני רודף [...] על כן יסד הפייט: 'מלא רדפתי וחסרה שנת גאולי'"¹⁶ – ר' שלמה הבבלי.
- ט. יחזקאל כא, יח: "כי בוחן [...] והפייט שישד בחנוכה: 'המואסת כל עץ הדקיר המזנה'", מתוך הפיוט של ר' יוסף בן שלמה מקרקשונה: "אודך כי אנפת בי ותשב, אזנך הטית לשועי" – יוצר לשבת ראשונה של חנוכה.¹⁷
- על פי האמור יוצא, כי בפירושו של רש"י לתנ"ך, מתוך עשרים ושלושה מקומות שבהם נעזר בפיוטים כדי לבסס את פירושו, הוא נעזר בפיוטי ר' אלעזר הקליר בשמונה עשר מהם. הנה סיכום הפייטנים שהופיעו בפירושו של רש"י:
- א. באחד עשר דיבורי מתחיל הזכיר את הקליר בשמו, ובשבעה אחרים כינהו "הפייט".
- ב. נעזר ברבי שלמה הבבלי בשלושה מקומות. בשני דיבורי מתחיל הזכירו בתארו "הבבלי" ובמקום אחד הזכירו בתואר הכללי "הפייט".
- ג. בשני מקומות נוספים נשען על פיוטיהם של שני פייטנים אחרים. האחד הוא רס"ג והשני הוא ר' יוסף בן שלמה מקרקשונה.
- ד. נעיר שהפירוש המיוחס לרש"י על דברי הימים, אינו שלו ושייך הוא לרב סעדיה מתלמידי בעלי התוספות כמצוין בתוספות במסכת יומא ט ע"א, ד"ה ולא שמשו בו.

ביאור לפירושי רש"י שנסתייעו בפיוטים (על פי סדר המקראות בתנ"ך)

- א. בראשית ל, כב
ויזכר אלהים את רחל – זכר לה שמסרה סמיניה לאחותה ושהיתה מצירה שמא תעלה בגורלו של עשו, שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה

15 ראו פיוטים לדי' פרשיות, הפסקות ושבת הגדול, ירושלים תשס"א, עמ' קנד–קנז.
16 בפיוטי רבנו ברוך בר שמואל ממגנצא שאסף א"מ הברמן, פיוט יד כתוב: "איככה זדים רדפנו ברודף מלא" ובהערה מג שם כותב הברמן: "ברודף מלא, איכה א, ו, ובפירושו של רש"י שם: כל רודף שבמקרא חסר וזה מלא שנרדפנו רדיפה שלמה על כן יסד הפייט (ר' שלמה הבבלי): מלא רודפתי וחסרה שנת גאולי" ("אך בך מקוה", ד, 3220). ראו דוידסון, ד, עמ' 470.

17 ר' יוסף בר שלמה מקרקשונה (המאה האחת עשרה), צרפת.

בנים. ואף עשו הרשע כך עלה בלבבו כששמע שאין לה בנים. הוא שייסד הפייט: "הַאֲדָמוֹן כָּבֵט שְׁלֵא חָלָה, צָבָה לְקַחְתָּהּ לוֹ וְנִתְבַּהֲלָה".¹⁸
 כבר בבראשית כט, יז: "ועיני לאה רכות" פירש רש"י בעקבות המדרש: "שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו ובוכה. שהיו הכל אומרים: שני בנים לרבקה ושתי בנות ללבן, הגדולה לגדול והקטנה לקטן".¹⁸
 אלא שעתה, לאה ילדה כבר ליעקב שישה בנים, ואילו רחל עדיין הייתה עקרה, וחששה עתה שיעקב יגרשנה וישאנה עשו. אכן על פי "הפייט", שזוהה לעיל כר' אלעזר הקליר, אף הוא כתב כך: האדמון – הוא עשו (בראשית כה, כח).¹⁹ כָּבֵט – בהביטו, בראותו שרחל לא חלה – לא ילדה (ראו למשל בישעיהו נד, א; טו, ח), צבה – רצה לקחתה לו לאישה ורחל נתבהלה.²⁰
 יופייה של רחל משך את לבו של עשו הרשע גם לאחר שילדה, ובעת המפגש בין יעקב לעשו כתוב: "ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו" (בראשית לג, ז), וכתב רש"י: "בכלן האמהות נגשות לפני הבנים, אבל ברחל יוסף ניגש לפניה. אמר: אמי יפת תואר, שמא יתלה בה עיניו אותו רשע, אעמוד כנגדה ואעכבו מלהסתכל בה".²¹
 נראה שרש"י הוסיף על דברי המדרשים את העובדה שעשו רצה ברחל אם יגרשנה יעקב, וזאת בהסתמך על דברי "הפייט" שהביא.

ב. שמות כד, יב

עלה אלי ההרה והיה שם – ארבעים יום: את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להרתם – כל שש מאות ושלוש עשרה מצוות בכלל עשרת הדברות הן. ורבינו סעדיה פירש באזהרות שייסד לכל דיבור ודיבור מצוות התלויות בו.
 הרעיון שכל תרי"ג מצוות נרמזו בעשרת הדברות אינו חדש ואינו המצאה לא של רש"י ואף לא של רס"ג שקדם לו. הוא מצוי בספרות חז"ל קדומה אם ברמיזה על פי מספר האותיות שבעשרת הדברות, ללא שתי המילים האחרונות

18 בראשית רבה ע, טז; תנחומא, ויצא, ד; שיר השירים זוטא א.
 19 בספרות ימי הביניים נתכנו האומות הנוצריות "אדום" ו"אדמון", ראו למשל בפיוט "מעוז צור" לחנוכה: "דחה אדמון בצל צלמון".
 20 ובמדרש תהלים נה: "שלא תקרב עצתו של עשו ברחל. למה? שכך היו התנאים: שיעקב נוטל את לאה ועשו לרחל", וראו ילקוט שמעוני בראשית, רמז קל.
 21 פסי"ר פרשה יב.

"אשר לרעד", שמניין 613 כתרי"ג מצוות, ושבע האותיות שבמלים "אשר לרעד" רומזות לשבע מצוות דרבנן.²² ואם מדרשים שקבעו במפורש שעשרת הדברות כוללים ממש בתוכניהם את כל תרי"ג מצוות.²³ עשרת הדברות אינם אלא אבות ושורשים של כל המצוות.

רס"ג היה הראשון שכתב אזהרות לחג השבועות ובהן הוא מחלק את כל תרי"ג המצוות לעשר קבוצות, שבראש כל אחת עומד דיבר אחד מעשרת הדברות. החלוקה המספרית של תרי"ג מצוות, כפי שהיו מנויות לפי בעל הלכות גדולות,²⁴ מובאת בפירוש הראב"ע לדברים כז, ד בשם רס"ג. כך באזהרותיו מחלק רס"ג את תרי"ג המצוות לפי עשרת הדברות: לדיבר: "אנכי ה' " – 80 מצוות; "לא יהיה" – 60; "לא תשא" – 48; "זכור" – 75; "כבד" – 77; "לא תרצח" – 50; "לא תנאף" – 58; "לא תגנוב" – 59; "לא תענה" – 52; לא תחמוד – 54, ובסך הכול 613 מצוות.

ובכן, רש"י ידע ממקורות חז"ל שכל תרי"ג המצוות נכללות בעשרת הדיברות. דברי רס"ג המובאים ברש"י מוסיפים את חלוקת התרי"ג לעשר קבוצות כמניין עשרת הדברות, כאשר כל דיבר משמש אב ושורש לסך המצוות, עשה ולא תעשה, הקשורות אליו.²⁵

ג. שמות כו, טו

ועשית את הקרשים – היה לו לומר: "ועשית קרשים" כמה שנאמר בכל דבר ודבר, ומה "הקרשים"? מאותן העומדין ומיוחדין לכך. יעקב אבינו נטע ארזים במצרים, וכשמת ציווה לבניו להעלותם עמהם כשיצאו ממצרים, ואמר להם שעתיד הקב"ה לצוות אתכם לעשות משכן במדבר

22 במדבר רבה יג, טו.

23 בראשית רבתי לר' משה הדרשן, בראשית דף צ; מדרש אגדה, ואתחנן, דף קפד; ירושלמי, שקלים ו, א; ירושלמי, סוטה ח, ג; במדבר רבה פה, יד. גם פילון האלכסנדורוני בספרו על עשרת הדברות, ובייחוד בספרו על החוקים המיוחדים, מציע חלוקת תרי"ג מצוות לפי עשרת הדברות.

24 ספר "הלכות גדולות" מיוחס לר' שמעון קיירא, מאמצע תקופת הגאונים. הספר נתחבר בשנת 850 למניינם, וכנראה שהתחבר בעקבות ספרו של רב יהודאי גאון "הלכות פסוקות". רב יהודאי גאון שימש כראש ישיבת סורא בשנים 757–761. בין שני הגאונים כמאה שנה. רש"י מייחס לרב יהודאי גאון את ספר "הלכות גדולות", ראו רש"י לסוכה לח ע"ב.

25 ראו מנחם מ' כשר, תורה שלמה, כרך טז, ניו-יורק תשי"ד, מילואים א, עמ' 203–213.

מעצי שטים, ראו שיהיו מזומנים בידכם.²⁶ הוא שיסד הבבלי בפיוט שלו: "טָס מְטַע מְזוֹרְזִים, קוֹרוֹת בְּתִינוּ אֲרָזִים" – שנזדרזו להיות מוכנים בידם קודם לכן.

הפייטן הבבלי הוא כאמור לעיל ר' שלמה ב"ר יהודה הבבלי אשר כתב את הפיוט ליום א' של פסח "אור יָשַׁע מְאֻשְׁרִים, שְׁמוֹר זֶה מְכֻשְׁרִים". פיוט זה ערוך באקרוסטיכון של א-ב כפול ושם המחבר בא באקרוסטיכון בכל שורה שנייה: "שלמה הקטן ברבי יהודה יחיה יגדל בתורה ובמעשים טובים אמן". דבריו בפיוט מבוססים על מדרש תנחומא, תרומה, ט.²⁷

לשם מה נזקק רש"י להבאת ציטטה זו מהפיוט? נראה כדעת ר' דוד פרדו, בעל "משכיל לדוד":

ומה שרצה רש"י ז"ל בהביאו הפיוט של הבבלי, אפשר שכיוון ליישב דסוף סוף, למה הוצרך יעקב אבינו להכין עצי ארזים טפי מכל הי"ג דברים שהוצרכו למלאכת המשכן? נראה משום שידע יעקב אבינו שהיה רצונו של הקב"ה שיעשו המשכן ממה שנטלו עמהם ממצרים, שלכך נתן להם ביזת מצרים דהכי נראה ממה שדרשו במדרש חזית [...] וכל הענין על מעשה המשכן, וכתוב נמי התם בסמוך: "קורות בתינו ארזים" – דמשמע שהוצרך המשכן ליעשות מביזת מצרים. ולפי שידע יעקב שכל אותם הדברים היו נמצאים במצרים חוץ מעצי ארזים ולפיכך הוצרך לנטעם במצרים. וכל זה נראה דרמז הפייט באמרו: "קורות בתינו ארזים".

לפי זה דברי הפייט מסבירים ומחדשים את הצורך והחובה שהארזים יובאו ממצרים דווקא כשאר הי"ג דברים שנידבו למשכן, שאף הם יצאו עמם ממצרים או נלקחו מביזת מצרים. וזהו האמור בפיוט: "טָס מְטַע מְזוֹרְזִים" – פרח מְטַעַם של ישראל שנטע יעקב עד שבני ישראל הזריזים במצוות נשאו עמם ממצרים ועשו מהם קורות, קרשים לבית ד' כנדרש.

26 ראו גם רש"י לשמות כה, ה.

27 וכן בילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקפ"ה, ושם הובא הפסוק "קורות בתינו ארזים" כמרמז לארזים שנטע יעקב אבינו, כפי שצוטט בפיוטנו.

ד. מלכים ב יא, ב

בחדר המטות – בעליית בית קדשי הקדשים, כמה שהוא אומר: "ויהי אתה בית ד' מתחטא" (לקמן פסוק ג). עליו אמר דוד (תהלים כז, ה): "כי יצפנני בסכה יסתירני בסתר אהלו". וקורא אותה "חדר המטות" ע"ש: "בין שדי ילין" (שיר השירים א, יג). וזהו שיסד ר' אליעזר: "נפץ חדר המטות חורבן ביתך יכפר עליהם".

עתליה שביקשה למלוך ביהודה השמידה את זרע המלוכה, מלבד יואש בן אחזיה רך השנים שהוסתר על ידי דודתו יהושבע אחות אחזיה "בחדר המטות", שמשמעותו כפי שנתפרש בפסוק ג: "ויהי אתה בית ד' מתחבא". וכך נדרש גם הפסוק מתהלים כז, ה, וכדברי רש"י שם:

כי יצפנני בסוכה – בטוח אני שיצפנני בבית מקדשו. ושנינו בסדר עולם שהמקרא הזה נאמר על יואש בן אחזיה שהסתירתו יהושבע אחותו בעליית בית קדשי הקדשים, כענין שנאמר (מל"ב יא ג): "ויהי אתה בית ד' מתחבא שש שנים".

הפיוט מוכיח בעליל על פי תקבולת הצלעות ש"חדר המטות" הוא בית ד': "נפץ חדר המטות || חורבן ביתך יכפר עליהם". את הביטוי במלכים ב יא, ב "בחדר המטות" היה ניתן לפרש במשמעות של חדר השינה שבו ישבו בני המלך המומתים, אך בתקבולת הנרדפת שבפיוט ברור שהכוונה למקום המסתור שבו הסתירתו יהושבע, וכפי שכתוב במפורש בדברי הימים ב כב, יא: "ותתן אתו ואת מינקתו בחדר המטות" וכך הבינו גם ת"י, רד"ק, רלב"ג ואחרים.

ה. ישעיהו כד, כב

ומרוב ימים יפקדו – עוונות ימים רבים יפקדו עליהם. וזהו שייסד הקלירי (בסילוק של יוצר דפרשת זכור): "לרוב ימים להמנות לחשוב להם חשבונות".

רש"י פירש נבואה זו על הגויים ששעבדו את ישראל ימים רבים ורבו עוונותיהם. ביום ה', יום דין לגויים אלו, ייאספו כולם לאספה ויהיה זה לרעתם כי יורדו לגיהנום ולעומקיה, לשבעת מדוריה, וכל זה מגיע להם כי צברו עוונות של ימים רבים ועל כך יפקדו וייענשו. רש"י מוסיף את דברי הקלירי: "לרוב ימים להמנות לחשוב עליהם חשבונות" כדי למנוע אפשרויות של פרשנויות אחרות לפסוקנו כמו למשל הפירושים ברד"ק.

ו. יחזקאל כא, יח

כִּי בּוֹחַן וּמָה אִם גַּם שַׁבַּת מוֹאֲסֵת לֹא יִהְיֶה – [...] וּשְׁמַעְתִּי בּוֹ לְשׁוֹנוֹת רַבִּים. וְרֵאִיתִי בְּסַפְרֵי פִתְרוֹנוֹת וְלֹא נִתְיַשְׁבוּ לִי. וְהִפְיִיט שִׁסְדַּבְּחָנוּכָה (שַׁבַּת רֵאשׁוֹנָה בִּיּוֹצֵר): "הַמּוֹאֲסֵת כָּל עֵץ הַדִּקְרִיר הַמְזֹנָה" מִסִּיעֵנִי, שְׁקֵרָא אֶת הַחֶרֶב "מוֹאֲסֵת כָּל עֵץ". וַיּוֹנֵתָן כֵּן תִּרְגַּם.

הַצִּיטוֹט לְקוֹחַ מִהַפְּיוֹט יוֹצֵר לְשַׁבַּת רֵאשׁוֹנָה שֶׁל חֲנוּכָה שֶׁתְּחִילָתוֹ: "אֹדֶךְ כִּי אֲנַפֵּת בִּי וְתִשָּׁב, אֲזַנֵּךְ הִטִּית שׁוּעִי", וְ"הִפְיִיט" הוּא ר' יוֹסֵף בֵּר שְׁלֵמָה מִקְרָקְשׁוֹנָה.²⁸ פִּיּוֹט זֶה עֶרֶךְ לְפִי אֶקְרוֹסֵטִיכּוֹן א–ב מִתּוֹשֵׁעַ.²⁹ בָּאוֹת מִי"ם כּוֹתֵב הַפִּיּוֹט בֵּין הַשָּׂאֵר: "מִכְּבִי יִהוּדָה גְּבוּרָה הַשְּׁנִיטָה/ מוֹאֲסֵת כָּל עֵץ הַדִּקְרִיר הַמְזֹנָה...". כְּלוּמֵר, יִהוּדָה הַמְּכַבֵּי נֶאֱזָר בְּגְבוּרָה, שִׁנֵּס מוֹתָנִיו וְדָקֵר אֶת הַהַגְמוֹן, מִשׁוּם שֶׁרָצָה שֶׁאֲחֻתּוֹ שֶׁל יִהוּדָה הַמְּכַבֵּי, שֶׁנִּשְׂאָה בָּאוֹתוֹ יוֹם, תִּיבַעַל לוֹ. לְפִיכֵךְ הוּא דָקֵר אֶת הַמְזֹנָה הַזֶּה בִּ"מוֹאֲסֵת כָּל עֵץ", כְּלוּמֵר בַּחֶרֶב. עַל פִּי זֶה פִּסּוּקֵנוּ בִּיחְזִקְאֵל יִתְבָּאֵר כֵּךְ: כִּי בּוֹחַן – עִם יִשְׂרָאֵל יִבְחָן בְּפּוֹרְעֵנוּיּוֹת הַרְבֵּה, וְאִם גַּם חֶרֶב "שַׁבַּת מוֹאֲסֵת", הוּא "מוֹאֲסֵת כָּל עֵץ" שֶׁבְּפִיּוֹט, תְּבוֹא עֲלָיו, הִרִי הוּא עִם יִשְׂרָאֵל לֹא יִתְקַיֵּם.

ז. יחזקאל מב, כ

לְאַרְבַּע רוּחוֹת מִדְּדוֹ – שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים עַל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִמָּה, שֶׁהִקְנָה שֵׁשׁ אִמָּה. וְזֶהוּ שִׁסְדַּבְּחָנוּ (בְּקִדּוּשְׁתָּא דִּיּוֹם שְׁנֵי שֶׁל סוּכוֹת): "דָּוִד יִנְטָה קוֹ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפֵי אֲמוֹת קְצוּבָה עַל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפֵי אֲמוֹת" וְהִיא שְׁלוּשִׁים וְשֵׁשׁ כַּמּוֹדָה רֵאשׁוֹנָה, שֶׁהִיָּה הֵר הַבַּיִת ה' מֵאוֹת אִמָּה עַל ה' מֵאוֹת אִמָּה, חֲלוּק שְׁלוּשֶׁת אֲלָפִים עַל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים לְרִצּוּעוֹת שֶׁל ה' מֵאוֹת אֲמוֹת שְׁתֵּי וְעֶרֶב וְתִמְצָא שֵׁם שְׁלוּשִׁים וְשֵׁשׁ רַבְעִים שֶׁל חֲמֵשׁ מֵאוֹת עַל חֲמֵשׁ מֵאוֹת. וְעַל כֵּן אָמַר הַפִּיּוֹט (שֵׁם בְּקִדּוּשְׁתָּא): "לִיּוֹ כִּמוֹ שֶׁהִיָּתָה מִתְּכַפְּלָת".

בְּתִיאֹר גּוֹדֵל הֵר הַבַּיִת בַּחֲזוֹן יִחְזִקְאֵל כְּתוּב בִּיחְזִקְאֵל מִב, כ: "לְאַרְבַּע רוּחוֹת מִדְּדוֹ חוּמָה לוֹ סְבִיב סְבִיב אֶרֶץ חֲמֵשׁ מֵאוֹת וְרַחֵב חֲמֵשׁ מֵאוֹת".

הָאִם הַכוּוֹנָה לְחֲמֵשׁ מֵאוֹת אֲמוֹת בְּכָל צִלְעַת מִצְלַעֵי הָהָר הַמְּרוּבֵעַ, כִּפִּי שֶׁהִיָּה בְּבַיִת שְׁנֵי?³⁰ אֲמַנֵּם בְּפִסּוּקִים טז–יז מְדוּבָר בְּמִידָה שֶׁל "חֲמֵשׁ מֵאוֹת קִנִּים בְּקִנָּה הַמּוֹדָה סְבִיב", אֲךָ לֹא נִתְבָּאֵר מָה אֹרְכּוֹ שֶׁל קִנָּה. בְּהִתְבַּסְּסוּ עַל פִּיּוֹט הַקְּלִיר

28 ראו לעיל הערה 16. פיוט זה מבוסס על מגילת אנטיוכוס, על ספר יהודית, על ספר מקבים א, א ועל ספר מקבים ב, ו-ז. וראו גם יוסיפון, ספר ד.

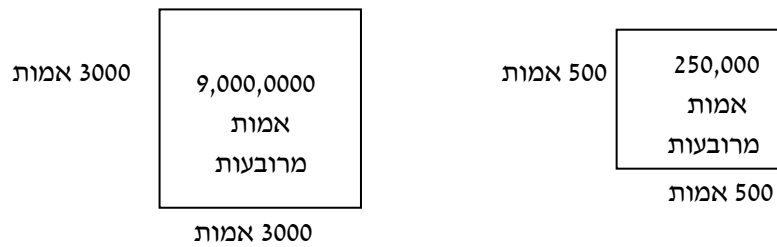
29 לכל אות יש מחרוזת בת תשעה טורים המתחילים באות מאל"ף-ב"ית.

30 משנה, מדות ב, א.

מקדושתא של יום שני של סוכות³¹, מוכיח רש"י שההר לעתיד לבוא יהיה ריבועי, שכל צלע בו תהיה 500 קנה, כאשר בכל קנה יש שש אמות ולפי זה כל צלע הוא בן 3000 אמה על 3000 אמה. וכך אומר הפייטן:

אָווי סַפֵּת דָּוֶד הַנוֹפֵלֶת, תְּקִים לְבַל תְּהִי עוֹד מוֹשְׁפֶלֶת בְּמִדּוֹתֶיהָ נוֹסֶבֶת
וּמִכְפֶּלֶת, שְׁלִשִׁים וְשֵׁשׁ כְּמוֹ שֶׁהִיָּתָה מִתְּכַפֶּלֶת, גּוֹרֵן שֶׁהִיָּתָה בְּאוֹרֵךְ חֲמֵשׁ
מֵאוֹת, רַחֲבָה עַל חֲמֵשׁ מֵאוֹת, דָּוֶד יִנְטָה קוֹ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפֵי אֲמוֹת קְצוּבָה עַל
שְׁלֹשֶׁת אֲלָפֵי אֲמוֹת.

מידות ההר אפוא אינן מבוארות בחזון יחזקאל במפורש אלא ברמז, והפיוט מפרש. וכך החשבון:

לכן שטח ההר בחזון יחזקאל גדול פי 36 משטח ההר בבית שני:
 $9000000 : 250000 = 36$

ח. יחזקאל מג, ג

וכמראה המראה – תשע מראות כתובין במקרא זה, ומתוכן היו רואין הנביאים חוץ ממשה רבינו שהיה רואה מתוך מראה אחת, לפיכך איספקלריא שלו מאירה ורואה ממש. וזהו שייסד הפייט (שם בסילוק):
 "מחזות המצוחצחות בתשע מחזות".

בדרך אותו שער שממנו הסתלק כבוד אלהי ישראל (יחזקאל י, יט; שם יא, כג) חוזר עתה כבוד ה' בחזון העתידי (מג, ב-ג) והעטרה חזרה ליושנה. רש"י שם לב שבהופעה זו של כבוד ה' הוזכרו השורשים רא"ה ואו"ר תשע פעמים: האירה, וכמראה, המראה, ראיתי, כמראה, ראיתי, ומראות, כמראה, ראיתי (פסוקים ב-ג). על פי זה כותב רש"י על ההבדל בין נבואת משה הרואה

31 פיוט הקליר בנוי באקרוסטיכון אתב"ש וראשיתו: "אוי סכת דוד הנופלת".

באספקלריה מאירה, לשאר הנביאים הרואים כל אחד לפי דרגתו באספקלריות שאינן זכות ומאירות לגמרי.

אמנם התלמוד (בבלי, יבמות מט ע"ב) דיבר על הבדל זה: "כדתניא כל הנביאים נסתכלו באספקלריא³² שאינה מאירה, משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה", אך מספרן של המראות לא הוזכר. רש"י למד מהפייט³³ שיש "תשע מחזות"³⁴ וראיה לכך, כאמור לעיל, תשע פעמים השורשים רא"ה ואו"ר ביחזקאל מג, ב-ג.

ט. יחזקאל מח, א

והיו לו פאת קדים הים, דן אחד – כלומר מפאת קדים ועד ים דן אחד. הרי פירש האורך ולא פירש הרוחב ובברייתא דספרי בפרשת האזינו: "מה ת"ל יהודה אחד, דן אחד [...] מלמד שעתידין ישראל ליטול אורך מן המזרח למערב ברוחב כ"ה אלף קנים שהם שבעים וחמשה מילין. ומהיכן למדו השיעור הזה? מן התרומה, שהיא כאחד מן החלקים הללו כמו שמפורש בענין [...] וזהו שיסד ר' אלעזר בפיוט (בסילוק דיום שני של סכות): "כי אקח מועד לעת חילוק ארצותיהם כשורת הכרם לחוצותיה באורך מפאת קדים לקצותיה עד ים אוקינוס למצותיה ברוחב שבעים וחמשה מיל חריצותיה".

ארץ ישראל המורחבת תחולק לעתיד לבוא מצפון לדרום רצועות רצועות, כשאורך הרצועה ממזרח עד לים התיכון ורוחב הרצועה לכל שבט הוא ברוחב של עשרים וחמישה אלף קנים שהם מאה וחמישים אלף אמה, שהם שבעים

32 להסבר המילה "אספקלריא" ראו תוספות יום טוב, משנה, כלים ל, ב.

33 על "תשע מראות באיתגליא וחד סתום", ראו רעיא מהימנא, ספר במדבר, פרשת פנחס, דף רכו/ב.

34 על תשע המראות, ראו ויקרא רבה א, יד: "מתוך תשע אספקלריות היו הנביאים רואים ומשה ראה מתוך אספקלריא אחת".

35 וחמישה מיל.

רש"י רצה שלא נטעה ונחשוב שרוחב הרצועה הוא רק עשרים וחמישה אלף אמה, שהרי ברוחב "התרומה", שהיא הרצועה שניתנה למקדש ולעובדיו הכהנים, כתוב "תהיה התרומה אשר תרימו חמשה ועשרים אלף רחב". לכן בהסתמכו על הפייט ר' אליעזר הקליר קבע רש"י שמדובר במידות הקנים שכל קנה הוא שש אמות, ולפי זה רוחב הרצועה הוא 150000 אמה שהם 75000 מיל.

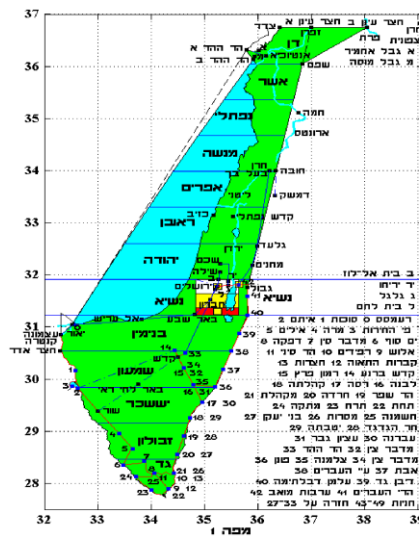
דברי הפיוט ברורים עתה:

לעת חילוק ארצותיה, באורך מפאת קדים לקצותיה,
ועד ים אוקינוס למצותיה, ברחב שבעים וחמשה מיל חריצותיה,
כשורות הכרם לחברם לתוצאותיה,
גבול כל שבט ושבט כך יעלו בנפיצותיה.

וזהו האמור בספרי, פרשת האזינו:

ד"א: ה' בדד ינחנו – עתיד אני להושיב אתכם נוחלים מסוף העולם ועד סופו. וכן הוא אומר (יחזקאל מח): "מפאת קדים עד פאת ימה, אשר אחד" שעתידין ישראל ליטול אורך מן המזרח למערב על רוחב עשרים וחמש אלפים קנים, שיעורם שבעים וחמשה מיל.

35 וכך תחולק הארץ מצפון לדרום:

י. זכריה ה, יא

על מכונתה – על קביעותה ועל בסיסה [...] ורבותינו פירשו ולמדו מכאן שנמסר להם יצר הרע לאנשי כנסת הגדולה ושדיוה לדודא דאברא וחפוהו באברא משום דשאיב קליה, כדאיתה בסנהדרין ובמס' יומא.³⁶ ושפתרתי מלכות נבוכדנצר בכפל שתי עכו"ם, ראיתי במדרש תלים³⁷ שארבע מלכויות הללו שנשתעבדו בישראל כפולות היו: בבל וכשדים, מדי ופרס, אנטיוכוס ומוקדון, אדום וישמעאל. ועל ככה יסד הקלירי: "רביעית היא שמינית".

בחזון האיפה (זכריה ה, ה-יא) המסמל את עונשם של ישראל מידה כנגד מידה, ראה זכריה שתי נשים רשעות הנושאות את האיפה בין הארץ ובין השמים לארץ שנער ושם מניחות הן את האיפה על מכונתה, על קביעותה ועל בסיסה. למה דווקא שתי נשים? אומר רש"י כי ארבע המלכויות היו תמיד זוגות זוגות, והוא נשען על דברי הקליר: "רביעית היא שמינית", כלומר ארבע מלכויות, שלמעשה היו שמונה.³⁸

יא. תהלים מב, ה

אָדָדִם – אדדה עמהם [...] המון חוגג – שהיו הולכים לחוג. ועל ככה יסד הפייט (בשחרית פ' שקלים ביוצר של "אלה אזכרה" ע"ש): "עוצם המון חוגג ושוטף כנהר".

פיוט זה הערוך באקרוסטיכון א-ב בראשי הטורים הוא המשך לפיוט שקדם לו "אומן בשמעו" שהאקרוסטיכון שלו הוא "אלעזר בירבי קליר". הקרובה הפותחת היא: "אז מאז זמות בכל פעל".³⁹ בהמשכה הקרובה מופיע הפיוט "אלה אזכרה" שממנו מצטט רש"י: "עוצם המון חוגג ושוטף כנהר, פֶּזֶר וְנוֹתְרֵתִי כְתָרָן בְּרֵאשׁ הֶהָר, צָדֵק מְלוֹנֵי שְׁעָרֵי כְתֵל הָר".

נפשו של הפייט משתפכת עליו בזכרו את ריבוי בני ישראל כנהר השוטף כשעלו לרגל בקול המון שמח ורוקד, ועתה נתפזרו בגלות ונשארו כתורן בודד בראש ההר. בית המקדש וירושלים (- "צדק מלוני"), שערר – נתערער ונחרב כתל הר.

36 בבלי, סנהדרין כד ע"א; בבלי, יומא סט ע"ב.

37 מזמור ו, אות ב.

38 בקרובה: "אחות אשר לך נכספתה" לקליר. ראו דוידסון (לעיל הערה 3), חלק ד, עמ' 367.

39 שם.

רש"י נדרש לפיוט כדי לבסס את פירושו על הפועל "אדדס" – אדדה עמם באטיות רבה וזה בגלל "המון חוגג" – ריבוי עולי הרגל והדוחק המאלץ את ההולכים בסך לצעוד באטיות. ואין לפרש "אדדס" משורש נדד בבניין התפעל.

יב. תהלים קכא, א

שיר למעלות – רמז במזמור שני למעלות העולות לצדיקים לעתיד לבא מתחת עץ החיים לכסא הכבוד. דתניא בספרי⁴⁰: "שיר המעלות אין כתוב כאן אלא שיר למעלות – שיר למי שעתיד לעשות מעלות לצדיקים לעתיד לבא". וזהו שישד הקליר (בסילוק דיוצר של יום ב' דסוכות שישד ר' אליעזר הקליר שהוא בנו של רשב"י בחגיגה פרק אין דורשין ע"ש).⁴¹ "ומתחתיה שלשים מעלות זו למעלה מזו עד כסא הכבוד טעות ועולות בשיח נעימות שיר המעלות".⁴²

רש"י פירש על פי הספרי את האות למ"ד שבראש התיבה "למעלות" כלמ"ד השייכות – שיר למי שעושה מעלות לצדיקים לעתיד לבוא המגיעות עד כסא הכבוד. אך בכמה מעלות מדובר? האות למ"ד בגימטריה – שלושים, וזהו האמור בפיוט הקליר: "ומתחתיה שלושים מעלות זו למעלה מזו עד כסא הכבוד", וזוהי דעת ר' מאיר בספרי, דברים יא, כא. כלומר, יש שלושים מעלות לצדיקים עד כיסא הכבוד לפי מעלתם וצדיקותם של הצדיקים ובלי שיקנאו זה בזה. רש"י אינו מקבל שאות היחס למ"ד זהה במשמעה לצורת היידוע (שיר המעלות – שיר למעלות), אלא סבור ששינוי זה משמעותי ולשם כך הוא מסתייע בפיוט הקליר.

40 ספרי, עקב, פיסקה מז.

41 הדברים המובאים בסוגריים הם אינטרפולציה ואינם מרש"י. הפיוט שייך לר' אלעזר הקליר בסילוק "כי אקח" ליוצר של יום ב' דסוכות. ראו דוידסון (לעיל הערה 3), ב, עמ' 471 (מס' 189).

42 גם רד"ק מביא דרש זה מהספרי לעמת הפירוש הפשטי שלו "שיר המעלות – שיר למעלות". ראב"ע מייחס מזמור זה לצורת ישראל בגלות. הנוסח שבידינו כיום בפיוט זה הוא: "ושבע כתי קדש המעולות, תחת סכת נופו מתעלות, ומתחתיהם שלשים מעלות, מסתופפים בצלם בשיר המעלות, ועל גבם ששים מעלות, זו למעלה מזו עולות, ועד כסא הכבוד טעות ועולות, בשיח נעימות שיר המעלות".

יג. איוב כד, ו

וְקָרַם רָשָׁע יִלְקָשׁוּ – וכרמים של אחרים, הרשעים האלו נוטלים פריים. ילקשו – נוטלים לקש שלהם. לקש – לשון צמח פרי, כמו: "בתחלת עלות הלקש" (עמוס ז, א). תרגם יונתן צימוח. וכן יסד ר"א (בהושענא: "אדמה מארר"): "לקש מארבה".

על פי ההקשר בקטע הפיוטי של הקליר הבנוי על פי א-ב, יוצא ש"לקש" הוא צמח פרי. וכך כתוב: "אֲדָמָה מְאָרָר, בהמה מְשַׁכֶּלֶת, גורן מגזם, דגן מדלקת, הון ממארה, ואוכל ממהומה, זית מנשל, חטה מחגב, טרף מגובאי, יקב מילק, כרם מתולעת, לְקֶשׁ מְאָרְבָּה, מגד מצלצל".

רש"י נצרך לפיט כדי להוכיח ש"לקש" בפסוקנו פירושו פרי הצמח ולא דווקא פירות שלאחר רדת גשמי המלקוש המאוחרים, כי מדוע רשעים יגזלו דווקא פירות המלקוש ולא כל פרי? ובתפילת הוושענא מדוע יתפלל הפייט רק על הצלת הלקש, פירות מאחרים שלאחר רדת המלקוש? על כן הבין רש"י שלקש הוא צמח פרי בכל ימות השנה.

יד. שיר השירים ד, י

מה יפו דודיך – כל מקום שהראית לי שם חיבה, יפה הוא בעיני: גלגל, שילה, נוב וגבעון ובית עולמים. הוא שישד הבבלי: "מנוחה ושאר ויעודים". "מנוחה" – זו ירושלים, "ושאר ויעודים" – מקום שנתוועדה שם שכינה לישראל.

על דרך הדוגמה והמשל, שיר השירים הוא משל לאהבה בין הקב"ה לכנסת ישראל. באמירה לכנסת ישראל "מה יפו דודיך" מתכוון ה' לחיבת ישראל אליו שהתבטאה בעבודתם את ה' במקומות הקדושים: הגלגל, שילה, נוב, גבעון ובית המקדש. ראיה לכך רש"י מביא מפיוטו של ר' שלמה בן יהודה הבבלי⁴³ שכתב: "מנוחה ושאר ויעודים", כאשר מנוחה היא ירושלים, כדברי הכתוב: "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה" (דברים יב, ט).⁴⁴ "ושאר ויעודים" – הכוונה למקומות האחרים שבהם שכן ארון ה': גלגל, שילה, נוב וגבעון.

43 לעיל הערה 3.

44 ראו ספרי, ראה, פסקה סה: "אל המנוחה ואל הנחלה – נחלה זו שילה, מנוחה זו ירושלים, דברי ר' שמעון. ר' יהודה אומר חילוף הדברים". ובפירוש רש"י לדברים יב, ט כתב: "אל המנוחה – זו שילה. נחלה – זו ירושלים". וסתירה לכאורה בדבריו, אלא שציטט את דעת

ובמדרש שיר השירים זוטא לפסוקנו נאמר: "מה יפו דודיך אחותי כלה – אלו הקרבנות שהקריבו ישראל בשילה ובנוב ובגבעון", ולא כלל בדרשתו את הגלגל ובית עולמים. אולם לעומת מדרש זה ועל פי הפייט הבבלי רש"י הוסיף גם הגלגל ובית עולמים.

טו. איכה א, ו

כאילים לא מצאו מרעה – כאילים אשר לא מצאו מרעה, שאין להם רוח לברוח שהחלש כוחם ברעב. לפני רודף – כל רודף שבמקרא חסר וזה מלא – שנרדפו רדיפה שלימה. על כן יסד הפייט: "מלא רַדְפְּתִי וחסרה שנת גאולי", "שנת גאלי באה" חסר כתיב. הפועל "רדף" בבינוני, בעתיד ובציווי בבניין קל להטיותיו השונות בא במקרא שישים ושלוש פעמים (רַדְּף, רַדְּפִים, רַדְּפִיךָ, רַדְּפִים, רַדְּפִי, רַדְּפִיךָ וכדו', אַרְדְּף, תַרְדְּף, יַרְדְּף, וַיַרְדְּף, יַרְדְּפוּ, יַרְדְּפוּ, וַיַרְדְּפוּ), אך בנוסח המסורה שבידינו היום בשלוש מהן הכתיב מלא בוי"ו:⁴⁵ יהושע ח, כ: "והעם הנס... נהפך אל הַרְוֹדִף"; איכה א, ו: "וילכו בלא כח לפני רַוְדִף"; תהלים יח, לח: "אַרְדֹף אויבי ואשיגם". רש"י לפסוקנו הנידון באיכה א, ו כתב: "כל רודף שבמקרא חסר, וזה מלא",⁴⁶ ומסיק שהרדיפה באיכה היא רדיפה שלמה, כדברי הפייט, הוא ר' שלמה הבבלי בסליחה ליום ג' של עשרת ימי תשובה המתחילה ב"אך בך מקוה ישראל ד' " הבנויה באקרוסטיכון א-ב בדילוג ושמו של הפייטן בא בסוף:

שדי תשובות מדועינו פינו נמלא

לד' אלהינו חטאנו ותקראנה אותנו כאלה

משפטיך אמת ואתה מרום מתעלה

הצדקה לך ולנו הבשת נגלה.⁴⁷

בפיוט זה מתאר הפייט את הרדיפה השלמה של ישראל על ידי אויביהם:

מֵלֵא רַדְפְּתִי וְחִסְרָה שְׁנַת גְּאֻלִּי, מְסוּרִים לְמַכִּים וּמוֹרְטִים וּלְתַקְוָה אוֹלִי,

וּמִדּוּעַ נִסְחַפּוּ אֲבִירֵי וּמְתֵי שִׁיר אֲיָלִי, קוֹה קוֹיִתִּי אֶל דִּי וַיֵּט אֲלֵי.

ר' שלמה הבבלי שנקט כשיטת ר' יהודה כי הבבלי כתב: "מנוחה ושאר ויעודים", אך ליה סבירא כר' שמעון שמנוחה – שילה ונחלה – ירושלים.

45 המסורה מעירה על היותם מלאים. ראו מסו"ק לפסוקים אלה.

46 אולי התכוון רק לצורה "רַדְּף" שבאה רק פעם אחת מלא "רודף", או שבנוסח שהיה לפניו, אכן רק פעם אחת מלא מכל 63 הפעמים שבמקרא.

47 וראו יי דוידסון (לעיל הערה 3), ד, עמ' 470.

רש"י נדרש לפיוט כדי לבסס את פירושו שרדיפת ישראל על ידי נבוכדנצר והבבלים בחורבן בית ראשון הייתה שלמה ומקיפה.

טז. איכה ג, כ

זכור תזכור – נפשי את עניי ומרודי ותשוח עלי. כך הוא פשוטו לפי ענין שיטת המקרא. ומ"א. זכור תזכור – ידעתי שסופך לזכור את העשוי לי, אבל תשוח עלי נפשי להמתין עד זמן הזכירה ומכאן ייסד הפייט: "בזאת ידעתי כי יש לך לזכור אבל תשוח עלי נפשי עד שתזכור".
הקטע המצוטט הוא מקרובה של הקליר לפרשת זכור המתחילה: "אל נא בלשון אשר הזכרת לזוכריך זכור", שחלקה השני הוא "אף קוצץ בן קוצץ", ושמו של הפייטן בא בראשי המחרוזות: "אלעזר בירבי קליר".
הפיוט מסייע למדרש האגדה המבאר את "זכור תזכור" שבפסוקו לא כגוף שלישי נסתרת – נפשי זכור תזכור, אלא כגוף שני נוכח המופנה לה: אתה ה' זכור תזכור.

יז. דניאל ח, יד

עד ערב בקר אלפים וגי' מאות – ראיתי פתר בשם רבינו סעדיה לדבר וכבר עבר ופתר עוד "עד ערב בקר" – עד שיבוא אותו הערב שנאמר בו "והיה לעת ערב יהיה אור" ובטוחים אנו כי דבר אלהינו יקום לעולם לא יופר. ואני אומר כי הערב והבוקר האמור כאן גמטריא הוא ויש סמך לדבר משני טעמים האחד שיהא חשבון זה מכוון עם חשבון אחר שבסוף הספר והב' שאמר גבריאל לדניאל למטה בענין "ומראה הערב והבקר אשר נאמר אמת היא" ואם לא רמז החשבון הוא תלוי למה חזר וכפל אותו לומר אמת הוא והחווה נצטוה לסתום ולחתום הדבר ואף הוא לא נגלה בל' סתום וחתום ואנו נוחיל להבטחת מלכנו קץ אחר קץ ובעבור קץ הדורש נודע כי טעה במדרשו והבא אחריו יתור וידרוש דרך אחרת יש לפתור ערב ובקר בגי' ה' מאות ושבעים וארבע ועוד אלפים ושלוש מאות הרי אלפים וחי' מאות וע"ד.

ונצדק קדש – יכופר עון ישראל לבטל גזרות מדרסן ומרפסן מאז גלו גלות ראשונה למצרים עד יגאלו ויושיעו תשועת עולמים במלך משיחנו וחשבון זה כלה לסוף אל"ף ור"ץ מיום הוסר התמיד והוא שנאמר בסוף הספר

"ומעת הוסר התמיד כדי לתת שיקוף שומי ימים אלף ור"ץ יהיה" ולא יותר שיבא המלך משיחנו ויסיר שקוף השומם. והתמיד הוסר ו' שנים לפני החורבן ב"ש והעמיד צלם בהיכל ויום י"ז בתמוז היה ששרף אפוסטמוס את התורה ובטל את התמיד והעמיד צלם בהיכל כמו ששנינו במסכת תענית ושש שנים שכתבתי אין בידי ראיה מפורשת אך יש ראיה ששבוע שלם לא בטל התמיד לפני החורבן שכן ניבא דניאל על טיטוס (לקמן ט') "וחצי השבוע ישבית זבח ומנחה" כלומר מקצת השבוע שלפני החורבן יבטלו הקרבנות כך מפורש למטה בענין. נחזור על הראשונות כיצד מכוון חשבון ערב ובקר אלפים ושלוש מאות מיום רדת ישראל למצרים להיות כלה לסוף אלף ור"ץ ליום שהוסר התמיד: ר"י היו במצרים, ד' מאות ושמונים מיום צאתם עד "ויבן הבית", ד' מאות וי' היה הבית, וע' שנה גלות בבל, וד' מאות וכ' בית שני, תן עליהם אלף ור"ץ של קץ הימים הרי אלפים וחי' מאות, צא מהן ו' שנים שהוסר התמיד לפני החורבן שלא מנה הכתוב אלף ור"ץ אלא למעת הוסר התמיד, הרי לך חשבון ערב ובקר ואלפים וגי' מאות. עוד נוסף בחשבון אשרי המחכה ויגיע לקץ הימים מ"ה שנה יתרים על אלף ור"ץ יש לומר על חשבון הראשון יצא המלך המשיח ויחזור ויתכסה מהם אותם מ"ה שנים. ורבי אליעזר הקליר יסד (בסילוק יוצר של פרשת החודש) ביסוד שירו שבועים ששה הרי מ"ב וי"ל הג' שנים שלא באו לחשבון שבוע לא מנה ואני מצאתי כך במדרש רות שעתיד מלך המשיח להתכסות מ"ה שנים לאחר שיגלה ומביא ראיה מן המקראות הללו.

רש"י מציין שני פירושים של רס"ג שהאחד לפי חשבון קץ הימים כבר חלף ועבר והשני סתום שאין יודעים מהו, ונשען על פסוק מזכריה יד: "והיה לעת ערב יהיו אורי". רש"י מציע חשוב קץ משלו "ואני אומר..." המבוסס על הפסוקים בדניאל (ח, יד; יב, יא) כך:

"ערב בקר אלפים ושלוש מאות" (דניאל ח, יד) – "ערב" + "בקר" בגימטריא = 574 + 2300 בפסוק = 2874 שנים. מספר זה שווה לחשבון מאז תחילת שעבוד מצרים עד שש שנים לפני חורבן בית שני שאז בוטל התמיד ע"י אפוסטמוס והעמיד צלם בהיכל הוא השיקוף השומם. וכך החשבון:

210	שעבוד מצרים
480 (ראו מל"א ו, א)	מיציאת מצרים עד בנין בהמ"ק הראשון
410	ימי בית ראשון
70	גלות בבל
420	ימי בית שני
1290	מעת הוסר התמיד עד בא המשיח
סה"כ 2874 שנים.	

על פי סדר עולם רבה :

1565 שנים	מאדם עד המבול
340 שנים	מהמבול עד הפלגה

[בפלגה אברהם היה בן 48. בברית בין הבתרים אברהם היה בן 70]

נמצא שמהפלגה עד ברית בית הבתרים עברו 22 שנים.

מברית בין הבתרים עד יציאת מצרים – 430 שנה

הורד מהם 210 של השעבוד שנמנו כבר, נשארו 220

מאדם הראשון עד תחילת השעבוד במצרים – 2238 שנים.

לפי זה שנת בוא המשיח תהיה 2238 מאדם עד תחילת שעבוד מצרים

+

2874 מתחילת שעבוד מצרים עד בוא המשיח

מבריאת העולם עד בוא המשיח 5112 שנים היא שנת הקי"ב.

וכיצד תתיישב הסתירה המספרית בין האמור בדניאל יב, יא: "ומעת הוסר התמיד ולתת שיקוף שמם ימים אלף מאתים ותשעים" ובין הפסוק העוקב: "אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה"?
אומר רש"י: פער זה של מ"ה שנים אלו שנים שלאחר הופעת המשיח. המשיח ישוב "ויתכסה מהם אותם מ"ה שנים". על שנות היעלמות אלו כתב גם ר' אליעזר הקליר בסילוק לפרשת החדש:

וְיִצְמִיחַ צְמַח נְקוּב שְׁבַע⁴⁸

וְאֵתוּ יְהוֹ רוּעִים שְׁבַע⁴⁹

48 ראו בבלי, סנהדרין צח ע"ב ושחר טוב למשלי יט: מנחם, צמח, צדיק, דוד, ינון, משיח, שילה.

49 ילקוט שמעוני מיכה, רמז תקנ"ב על הפסוק במיכה ה, ד: אדם, שת, מתושלח, דוד, אברהם, יעקב ומשה.

וַיִּחַדְשׁוּ לְאֵם דְּבָרִים שְׁבַעָה⁵⁰

וַיִּתְפַּסֶּה מֵהֶם שְׁבַעִים שְׁבַעָה.⁵¹

ובכן, פיוטו של הקליר מסייע לפירושו של רש"י ולחשבון קץ הימים שלו.

יח. דניאל יב, יב

אשרי המחכה וגו' – ארבעים וחמש שנים נוספים על חשבון העליון, שעתידי משיחנו להתכסות אחר שנגלה וישוב ויתגלה. וכן מצינו במדרש רות⁵² וכן יסד ר' אליעזר הקליר (בסילוק יוצר פרשת החודש): "ויתכסה מהם שְׁבַעִים שְׁשָׁה".

ראו ניתוחנו לעיל לדניאל ח, יד.

יט. דברי הימים א כה, ג (הפירוש המיוחד לרש"י)

ומתתיהו ששה – ולא תמצא אלא חמש! אשתו היתה מעוברת את שמעי וראה ברוח הקודש שגם הוא עתיד להיות ראש משמרה, לפיכך אמר ששה. וזהו שנאמר לפנינו: "העשירי שמעי" (פסוק יז). זהו שיסד הפייטן (בקדושת יוצר דפרשת שקלים): "רשום מבטן להפקד במשמרת הקודש". בפסוקים א–ד מנויים שלשה אבות לעשרים וארבעה משמרות כהונה: אסף, ידותון והימן. לאסף (4 משמרות): זכור, יוסף, נתניה ואשראלה. לידותון (6 משמרות): גדליהו, צרי, ישעיהו, חשביהו, מתתיהו ושמעי⁵³ שעדיין היה במעי אמו (פסוק יז). להימן (14 משמרות): בקיהו, מתניהו, עוזיאל, שבואל, ירימות, חנניה, חנני, אליאתה, גדלתי, רוממתי עזר, ישבקשה, מלותי, הותיר ומחזיאות.

- 50 בבלי, יומא כא ע"ב: ארון, כפורת, כרובים, אש, שכינה, רוח הקודש ואורים ותומים. הפייטן לא מנה ארון, כפורת וכרובים לדבר אחד. וראו גם שיר השירים רבה פרשה ח.
- 51 במדבר רבה יא, ב: "כמה יהא נכסה מהם? א"ר תנחומא בשם ר' חמא בר הושעיא: ארבעים וחמשה ימים". ובגרסת רש"י לדניאל יב, יב: "שְׁבַעִים ששה" = 42 ימים. ומכיוון ששלושה ימים עד ל-45 ימים לא באו לחשבון שבוע שלם, לא מנאם הפייטן. ראשיתו של הפיוט מתחיל בקרובה: "אֶתְּתַּת עַת דּוּדִים כְּגַעָה" ובאמצעה: "אבי כל חוזה...". שם המחבר חתום בה: "אלעזר בירבי קליר".
- 52 רות רבה ה, ו: "וכמה נכסה מהם? מ"ה יום. הה"ד (דניאל יב): 'ומעת הוסר התמיד' וגו'. וכתוב: 'אשרי המחכה ויגיע וגו'' – אילן יתיריא מ"ה, אינון".
- 53 ראו גם מדרש שמואל, פרשה לב; תנחומא, במדבר, טז; פסיקתא דרבי נתן, שקלים, דף כב, ב.

על פי מדרש רבה לבראשית צד, ט השלים רש"י את שם הבן השישי לידותון שהיה בבטן אמו ונכלל במניין המשמרות, כפי שהביא רש"י בפירושו לבמדבר ג, טו בשם מדרש תנחומא: "למוד הוא אותו השבט להיות נמנה מן הבטן...". בעקבות המדרשים רש"י מסתייע גם בקרובה לפרשת שקלים ששמו של ר' אלעזר בירבי קליר חתום בה ותחילתה: 'אמן בשמעו כי תשא [...]', וכך כתוב שם:

יקר שלישי בתוכם לא הפקד,
כי לגיון מלך לבדו נפקד,
רשום מבטן להפקד במשמרת הקדש,
וצבאיו ופקודיו נמנים מבן חדש.

כוונת הדברים: שבט לוי היקר בעיני ה' שהוא שלישי לשבטים, לא נמנה בתוך שאר ישראל, כי בניו הם משרתי ה' ועובדים במקדש וראויים להימנות בפני עצמם. לפעמים נמנו שבט לוי עוד מבטן אמם להירשם למשמרת הקודש בבית המקדש, וצבאו ופקודיו ציווה הקב"ה שיהיו נמנים מבן חודש ומעלה (במדבר ג, טו). בהסתייעו במדרש ובפיוט הקליר רש"י ביסס את פירושו כפשוט.⁵⁴

כ. דברי הימים א כח, ט (הפירוש המיוחד לרש"י)

בלב שלם – "בלבב שלם" לא נאמר שיהא משמע שני לבבות אלא "בלב שלם" – שלא יהיה לך אלא לבב אחד לאבינו שבשמים וכן יסד הפייט (בקדושתא דמוסף של יום א' דר"ה): "שני לבבות לך כאחד לאחד" ודוגמתו (מל"א ח): "והיה לבבכם שלם עם ה' אלהינו". "שלמים" לא כתיב אלא "שלם" כל שני לבותם יהיו לב אחד שלם. וכן פרש בב"ר: "וסעדו לבכם אחר תעברו" (בראשית יח) – מלמד שאין למלאכים אלא לב אחד. וגם לעתיד לבא יהיה כן, כדכתיב: "שיתו לבכם לחילה" (תהלים מח).

רש"י מבחין בין "לב" ובין "לבב". "לב" – אין לבו של אדם חלוק לשני יצרים⁵⁵ או להאמין בשתי רשויות. וכך הביא רש"י בפירושו לדברים ו, ה: "בכל לבבך – בשני יצריך. ד"א בכל לבבך – שלא יהיה לבך חלוק על המקום".

54 בניגוד לפירוש המלבי"ם למשל שכתב: "ששה – עם שמעי המובא בפסוק יז ולא חשבו בכאן שלא הגיע עדיין לבן שלשים, ושמש אביו והגריל תחתיו עד ימלאו ימיו".

55 יצר הרע ויצר הטוב. ראו משנה, ברכות ט, ה; בבלי, ברכות נד ע"א; תוספתא ברכות פ"ו. וראו רש"י לבראשית יח, ה: "מלמד שאין יצה"ר שולט במלאכים".

כך הדבר גם בצוואת דוד לבנו שלמה: "ועבדהו בלב שלם" (דברי הימים א כח, ט). רעיון זה בוטא גם בפיוט בקדושתא דמוסף ליום א' דראש השנה, בתפילה לש"ץ בקול:

וְעַמְדָּה תְּלוּאִים בְּתִשְׁבֵּה לְהַתְיַחַד
שְׁנֵי לְבָבוֹת לְךָ כְּאֶחָד לְאֶחָד
רַחֵץ בְּנִקְיוֹן כְּפִים נְשׂוּא לֵב אֶחָד
קוֹל שׁוֹפָר כְּפוֹף, כְּפוֹף לֵב אֶחָד
צִיּוֹן שׁוֹפֵר פְּשׁוּט, פְּשׁוּט לֵב אֶחָד.⁵⁶

כא. דברי הימים ב כ, א: "ויהי אחרי כן באו בני-מואב ובני עמון ועמהם מהעמונים על יהושפט למלחמה" (הפירוש המיוחס לרש"י):

ועמהם מהעמונים – זה עמלק ולמה נקראו עמונים? לפי ששינה כסותו ולשונו כעמונים ונתערבו בהם ובא להלחם בישראל. וכן מוכח למטה בענין: "ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ד' מארבים על בני עמון ומואב והר שעיר" וגו' (פסוק כב) נמצא שהעמונים שנאמר כאן הם עמלקים ששינו לשונם וכסותם.

והוא שייסד הקליר בפרשת זכור: "זכור עריץ בעמונים נחבא, פרץ כרמו עין גדי כהובא", כלומר: זכור מה שעשה עמלק העריץ שנחבא בין העמונים ובא לפרוץ כרמי ישראל באותו זמן, כדכתיב: "והנס בחצצון תמר היא עין גדי" (פסוק ב). ועין גדי – סמוך למחוז של עמלק כמו שנאמר בלך לך (בראשית יד): "ויכו את כל שדה העמלקי וגם את האמורי היושב בחצצון תמר".⁵⁷

בפרק זה מסופר על מלחמת יהושפט מלך יהודה בעמים במזרח ובדרום ים המלח, הם העמונים, המואבים והעמלקים בני אדום ככתוב בפרקנו בפסוק כב: "ובעת החלו ברנה ותהלה, נתן ד' מארבים על בני עמון, מואב והר שעיר הבאים וינגפו".

56 פיוט זה הוא חלק ח מן הקרובה: "אֶפְדָּה מֵאֵז לְשֹׁפֵט הַיּוֹם" בסימן תשר"ק ומחברה: ר' אלעזר בירבי קליר. ראו דוידסון (לעיל הערה 3), ד, עמ' 367. כנ"ל מספר הפיוט הוא 7106. באמצע הקרובה חתום שמו בקטע: "אמץ אדירי כל חפץ".

57 לרוב אין רש"י מסביר את המובאות מפיוטי הפייטנים. כאן הוא מפרש, וכן עושה גם לעיל בפיוטים שנדונו לעיל בסעיפים: ג, ו, יד, יז.

מדוע הוזכרו העמונים בפסוק זה פעמיים? ומדוע לא הוזכרו בני שעיר? על כן פירש רש"י ש"העמונים" המוזכרים בפסוק זה הם "בני שעיר" העמלקים המוזכרים בפסוק כב. ולמה חילוף שם זה? פרש רש"י: שהעמלקים התחפשו לעמונים בלבושם ולשונם ובאו גם הם להילחם בישראל. פירוש רש"י מתאים לדברי הפיוט של הקליר בקרובה לפרשת זכור שכל בתיו מתחילים בתיבה "זכור" וערוך לפי אקרוסטיכון א-ב.

ובאותיות ע', פ', צ' הוא כותב:

זְכוֹר עֲרִיץ בְּעִמּוֹנִים נְחָבָא

פָּרַץ כְּרַמִּי עֵין גְּדִי כְהוֹבָא

צָרְבוּ אִישׁ בְּאַחִיו בְּחָרֵב לְהוֹבָה.⁵⁸

רגיל הוא עמלק להיות רצועת מרדות לישראל. הוא מזומן בכל עת לפורענות, ומתחפש בבגדיו או בלשונו כדי להילחם בישראל, כדברי רש"י לבמדבר כא, א: "וישמע הכנעני מלך ערד [...] יושב הנגב – זה עמלק [...] ושינה את לשונו לדבר בלשון כנען כדי שישראל מתפללים להקב"ה לתת כנענים בידם והם אינם כנענים".⁵⁹

העמלקים מבני אדום הסוו את עצמם כדי להילחם ביהושפט, כי בני אדום משועבדים היו ליהושפט ורק בימי בנו יהורם "פשע אדום מתחת יד יהודה" (דברי הימים ב כא, ח). זאת בנוסף לאמור בפירוש רש"י לבמדבר כא, א.

כב. רש"י לדברי הימים ב כב, יא

בחדר המטות – תרגום יונתן: "באדרון בית ערסתא", כלומר בעזרה, בחדר שכיבת הכהנים. ורבינו שלמה זצ"ל פירש: בעליית בית קדש הקדשים, כדכתיב במלכים ב, י: "ויהי אתה בבית ה' מתחבא" וכו'. ועליו אמר דוד (תהלים כז): "כי יצפנני בסוכה" וגו'. וקורו חדר המטות (מלכים ב יא) על שם: "בין שדי ילין". והוא שיסד הקליר: "אם פץ למטות נפץ חדר המטות לכפור יזכור חורבן הבית יכפר עליכם".

ראו לעיל פירוש רש"י למלכים ב יא, ב וניתוחו שם.

58 פיוט זה הוא המשכו של הפיוט "אץ קוצץ בן קוצץ" ששם הפייט "אלעזר בירבי קליר" חתום בראשי מחרזותיו.

59 ראו בבלי, ראש השנה ג ע"א; תנחומא, חוקת, יח; ילמדנו המובא בילקוט שמעוני רמז תשסד.

בהבאת פירוש רש"י זצ"ל כאן על ידי פרשן דברי הימים, משמע בעליל שלא רש"י הוא שפירש את דברי הימים, אלא ר' סעדיה.⁶⁰

וכן מצטט הוא את פירוש רש"י בדברי הימים ב ג, טו: "שלשים וחמש ארץ – [...] פירש רבנו שלמה זצ"ל: יצקם שניהם כאחד ושוב חלקן לשנים".⁶¹ מי הוא ר' סעדיה זה? ודאי אינו רבנו סעדיה גאון אלא אחד מבעלי התוספות, ככתוב בתוספות למסכת יומא ט ע"א: "ולא שימשו בו אלא י"ח כהנים – [...] ושוב מצאתי כן בפ"י דברי הימים שפירשו תלמידי רב סעדיה זצ"ל".

מכיוון שרש"י לא השאיר פירוש לדברי הימים א–ב, ראו בני הדור את פירוש רב סעדיה, ממלא מקומו של רש"י להשלמת פירוש התנ"ך, וייחסו את הפירוש לרש"י כדי שלא יאבד אם ייכתב כפירוש נפרד לדברי הימים, בעידן שלא היה עדיין דפוס, וכן כדי לא לבלבלו עם רס"ג.⁶²

כג. דברי הימים ב לה, כב

ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים – שאמר לו מפי אלהים כי כן אמר ישעיה: "וסכסכתי מצרים במצרים" (ישעיהו יט, ב) וזהו שישד הקליר: "כלה המוניו ללכת ארם נהרים, למען לא תעבור חרב כל שהוא באפרים, לא שמע לחוזה וישוב אחורים, כי נגזרה גזירה לסכסך מצרים במצרים". יאשיהו שביקש למנוע מפרעה נכה לעבור בארצו, לא הטה אוזנו למלך מצרים שאמר לו שאין הוא בא להילחם נגדו. כמו כן על פי איכה רבה א, נג יאשיהו לא הטה אוזנו גם לירמיהו:

ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים – זה ירמיהו שאמר ליאשיהו: כך מקובלני מישעיה רבי (פרק יט, ב): "וסכסכתי מצרים במצרים", ולא שמע לו, אלא אמר לו: משה רבה דרבך, לא כך אמר: "וחרב לא תעבור

60 ראו החיד"א, שם הגדולים, רש"י. ומה שהובא בשם ר' שלמה בפירוש המיוחס לרש"י לדברי הימים א ד, לא: "מפי ר' אליעזר בר משולם ז"ל וכן פי' לי רבי שלמה בר לוי, אחי ר' משה הדרשן" כמובן אין זה ר' שלמה יצחקי. וכן הדבר בדברי הימים ב ב, יג (במיוחס לרש"י).

61 ראו פירוש רש"י למלכים א ז, טו.

62 ראו א' ויזר, "הפירוש לסי' דברי הימים המיוחס לרש"י", בית מקרא ע (תשל"ז), עמ' 323–364. גם הפירושים לעזרא, לנחמיה ולאיוב פרקים כה ואילך אינם משל רש"י.

בארצכם" (ויקרא כו), ולחרבו של אותו רשע עוברת בארצי ובתחומי, והוא לא היה יודע שכל דורו עובדי עכו"ם היו [...]. המיוחס לרש"י מבסס פירוש זה לא רק על איכה רבה אלא גם על הקינה הקלירית לתשעה באב המתחילה במילים: "איכה אלי קוננו מאיליו"⁶³. המיוחס לרש"י מצטט מהאות כ' שבאקרוסטיכון: כלה המוניו ללכת ארם נהרים למען לא תעבור חרב כל שהוא באפרים לא שמע לחוזה לשוב אחורים כי גזרה נגזרה לסכסך מצרים במצרים.

כלומר יאשיהו השחית את המוני צבאו נגד פרעה נכו שיעדו היה ללכת לארם נהריים להילחם במלך בבל. הסיבה למעשהו של יאשיהו הייתה שהוא נשען על הבטחת משה רבנו: "וחרב לא תעבור בארצכם", וזאת אף שהנביא ירמיהו ניסה לשכנעו לא להפריע לפרעה נכו, כי בסופו של דבר התכלית הייתה להנחיל מפלה למצרים "וסכסכתי מצרים במצרים".

סיכום

- א. בכל פירושו לתנ"ך רש"י השתמש גם בפיוטים קדמונים כחלק משאר מקורותיו הרבים שבהם נעזר לפרש את פירושו;
- ב. נמצאו עשרים ושלושה "דיבורי מתחיל" שבהם צוטטו קטעי פיוטים המאששים את פירושו לכתובים. אם נבודד את אלה המובאים בפירוש המיוחס לרש"י לדברי הימים שנתפרש על ידי אחד מבעלי התוספות, הוא רב סעדיה, נמצא שמונה עשר "דיבורי מתחיל" לרש"י;
- ג. בשמונה עשר "דיבורי מתחיל" זוהה הפייטן כר' אלעזר בירבי קליר. באחד עשר שם הפייטן צוין במפורש ובשבעה זוהה על פי הפיוטים. מבין שמונה עשר אלה, חמישה מהם הם בפירוש המיוחס לרש"י על דברי הימים;
- ד. בשלושה "דיבורי מתחיל" הובאו ציטוטים מפיוטי ר' שלמה הבללי. בשניים הוזכר שמו במפורש ובאחד זוהה;

63 הקינה בנויה על סדר ראשי הפסוקים של איכה פרק ד, אותו פרק הנחשב לקינתו של ירמיהו על יאשיהו. טור ראשון מתחיל במילה "איכה", טור שלישי מתחיל במילה "בני" כתחילת פסוק ב; טור חמישי מתחיל במלה "גם" וכו'. בכך נוצר האקרוסטיכון האלפביתי של קינת הקליר על פי איכה ד.

- ה. בשני "דיבורי מתחיל" הובאו מפיוטיהם של אחרים: האחד – רס"ג והשני ר' יוסף בן שלמה מקרקשונה מצרפת;
- ו. בכל המקומות הנ"ל רש"י נדרש לבסס את פירושו כפי שהבינו גם הפייטנים, וזאת כדי למנוע מהבנה אחרת אלטרנטיבית שאינה מתקבלת על דעתו; לרוב הציטוט מהפיוט חותם את פירושו ללא ביאור הפיוט, אך לפעמים נתבארה גם המובאה מהפיוט כשהדבר נדרש;
- ז. רש"י עצמו שלח ידו גם בכתיבת פיוטים⁶⁴ ואין פיוטי קודמיו רחוקים מעיסוקיו.

דף ריק